

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تفت
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق
گرایش عمومی

عنوان

**حق یا تکلیف بودن مشارکت همگانی در انتخابات
جمهوری اسلامی ایران**

استاد راهنما

دکتر محمدرضا بهارستان فر

نگارنده

علی محمد سلطانی گردفرامری

خرداد ۱۳۹۶

ب

بسمه تعالی
فرم شماره (۲۰)
تاییدیه هیات داوران

بدینوسیله تایید می شود که جلسه ی دفاع از پایان نامه ی آقای علی محمد سلطانی گردفرامری با عنوان: حق یا تکلیف بودن مشارکت همگانی در انتخابات جمهوری اسلامی ایران با حضور هیات داوران ذیل تشکیل گردید و هیات داوران پس از مطالعه پایان نامه و شرکت در جلسه دفاع صحت و کفایت تحقیق انجام شده را بر اساس مقررات دانشگاه آزاد اسلامی جهت اعطای درجه کارشناسی ارشد در رشته ی حقوق گرایش عمومی به نامبرده مورد تایید قرار می دهند.

(۱) آقای دکتر محمدرضا بهارستان فر

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

(۲) آقای دکتر / خانم دکتر

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

(۳) سرکار خانم دکتر لیلا میربد

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

(۴) آقای دکتر سعید دریایی بغدادآبادی

سمت در پایان نامه: استاد راهنما استادمشاور داورداخل دانشگاه داور خارج دانشگاه

امضاء

به نام خدا

فرم شماره (۲۱)

مشور اخلاق پژوهش

با استعانت از خدای سبحان و با اعتقاد در اینجانب به اینکه عالم محضر خداست و او همواره ناظر بر اعمال ماست و به منظور انجام ساینده‌ی پژوهش‌های اصیل، تولید دانش جدید و

بسازی زندگانی بشر، مادانجویان و احسانای هیات علمی دانشگاه داورپوهنگاه‌های کشور:

تمام تلاش خود را برای کشف حقیقت و فقط حقیقت به کار خواهیم بست و از هرگونه جعل و تحریف در فعالیت‌های علمی پرهیز می‌کنیم.

حقوق پژوهشگران، پژوهشگران (انسان، حیوان، گیاه و اشیاء)، سازمان داور صاحبان حقوق را به رسمیت می‌شناسیم و در حفظ آن می‌کوشیم.

به مالکیت مادی و معنوی آثار پژوهشی ارجح می‌نیم، برای انجام پژوهشی اصیل اهتمام ورزیده از سرقت علمی و ارجاع نامناسب اجتناب می‌کنیم.

ضمن پابندی به انصاف و اجتناب از هرگونه تبعیض و تعصب، در کلیه فعالیت‌های پژوهشی رهیافتی تقادمانه اتخاذ خواهیم کرد.

ضمن امانتداری، از منابع و امکانات اقتصادی، انسانی و فنی موجود استفاده بهره‌ورانه خواهیم کرد.

از انتشار غیر اخلاقی نتایج پژوهش نظیر انتشار موازی، همپوشان و چندگانه (کله‌های) پرهیز می‌کنیم.

اصل محرمانه بودن و رازداری را محور فعالیت‌های پژوهشی خود قرار می‌دهیم.

در همه فعالیت‌های پژوهشی به منافع ملی توجه کرده و برای تحقق آن می‌کوشیم.

خویش را ملزم به رعایت کلیه بنحارهای علمی رسته خود، قوانین و مقررات، سیاست‌های حرفه‌ای، سازمانی، دولتی و راهبردهای ملی در همه مراحل پژوهش می‌دانیم.

رعایت اصول اخلاق در پژوهش را اقدامی فرهنگی می‌دانیم و به منظور بالندگی این فرهنگ، به ترویج و اشاعه آن در جامعه اهتمام می‌ورزیم.

امضاء دانشجو

امضاء اساتذبانها

تقدیم به:

ارواح پاک و مطهر شهدای کراتقدر، امام شهدا، حضرت امام خمینی (قدس سره) بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران که هر آنچه که داریم و به آن افتخار می‌کنیم از برکت جانفشانی و ایثار آنهاست.

به ولی امر مسلمین، فقیه عادل و باتقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر، رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران حضرت آیه... خامنه‌ای (حفظ الله) که سکان دار کشتی اسلام ناب محمدی در دریای طوفان روزگار ماست.

به روح پدر و مادرم که همه سستی من و موفقیت مایم مدیون دعای خیر آنها بوده و هست.

و به همسر، اسطوره زندگی، پناه حستگی مایم و امید بودنم، به او که در سایه سار مهربانی بایش زنگ غم ما از آئینه جانم رفت به او که اسوه صبر و تحمل است و مشکلات مسیر را برایم تسهیل نمود.

به فرزندان و نوه‌های کوچکم، امیدهای زندگی، به پاس تحمل رنج‌هایی که در دوره تحصیلی و در روزهایی که باید در کنارشان می‌بودم ولی از آنها دور بودم و این توفیق از من سلب شد.

و به همه عزیزانی که در ادامه تحصیل مشوقم بودند و دعای خیرشان بدرقه راهم گشت. گرچه جبران زحماتشان به آسانی میسر نیست اما جز این تقدی در کفم نیست که به همه آنها بگویم دوستان دارم و دعای صبح و شام نثارشان خواهد بود.

سپاسگزاری

سپاس بی‌کران پروردگاریکنا، اوراک آدمی ربه زور عقل و دانایی و اراده آراست و حمد بیکران اوراکه اکرم است و «الذی علم بالقلم» و صلوات خدا بر محمد و آل محمد (ص) پیامبر حکمت و نورو فضیلت که بشیرت ربه بایست و سعادت رهنمون گشت و کسب علم و دانش را تفریضه دانست و ارزش آدمی ربه میزان دانایی او بر شمرده و تکویم عالمان و اساتید را ضرورت دانست. لذا به مصداق «من لم یسکر المخلوق لم یسکر الخالق»

باید صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم از استاد فرهیخته، فرزانه و ارزشمند، جناب آقای دکتر محمد رضا بهارستان فرکه با راهنمایی های خردمندانه و سازنده خویش و با کمال فروتنی، حسن خلق و سع صدر مراد اتمام و غنی ساختن این پژوهش یاری دادند و مرا مرمون محبت های خویش فرمودند.

نیز از استاد اندیشمند و فرزانه سرکار خانم دکتر میرد سپاس دارم چراکه همواره از محضر پر فیض تدریستان، بهره بردم و از مکتبشان درس مهر و محبت با آموختم و از این گذشته تقبل داوریشان در این پیمان نامه موجب افتخار و سرفرازی من شد.

همچنین باید از دیگر داور این پیمان نامه استاد گرانگ، کراتقدرو کرانایه جناب آقای دکتر دیانی که نشان زینت بخش این دقراست و لطف و زحمت و تلاش فراوانشان باید برتری و باروری و درخشندگی آن می باشد تقدیر و تشکر نمایم.

لازم بذکر است و ترنم قلبی من این است که از همه اساتید خوب و دانشمند و مهربان و متواضع خود که به همه آنها یادونم یادکنم. دست آنان را که انسانیت ربه من آموختند و زندگی را معنی کردند می بوسم و برایشان دعای کنم.

نکته آخر اینکه فارغ از دانشگاه و کلاس از راهنمایی ها و محبت های بیدریغ سروران مکرم، خدمتگزاران صدیق و ارزشمند استان حضرت آیت ا... محمدی مسئول محترم دقرا نظارت شورای نگهبان در استان یزد، جناب آقای دکتر طالبی معاون محترم سیاسی، امنیتی و اجتماعی استاندار و سایر همکاران عزیزم در استناداری یزد جناب آقایان محمد صادی، محمداقصر سیریلی، حسین رضایی، محمد علی صمیمی و جلیل ابوطالبی جای بسی تشکر و سپاس دارد. پروردگارا همیشه و در همه احوال حسن عاقبت، سلامت و سعادت را برای آنان مقدر نما.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
	فصل اول: کلیات تحقیق
۱-۱-۱-۱	مقدمه
۲-۱-۱	بیان مسئله
۳-۱-۱	ضرورت تحقیق
۴-۱-۱	پرسش های تحقیق
۵-۱-۱	فرضیه های تحقیق
۶-۱-۱	اهداف تحقیق
۱-۶-۱-۱	هدف اصلی
۲-۶-۱-۱	هدف فرعی
۷-۱-۱	سابقه تحقیق
۸-۱-۱	جنبه نوآوری و جدیدبودن تحقیق
۹-۱-۱	روش انجام کار تحقیق
۱۰-۱-۱	ساختار تحقیق
	فصل دوم: مفاهیم، مبانی نظری و پیشینه تحقیق
۱-۲-۱-۱	مفاهیم
۱-۱-۱-۲	کلیات و مفاهیم حق و تکلیف
۱-۱-۱-۲-۱	مفهوم لغوی و اصطلاحی حق
۲-۱-۱-۲	مفهوم لغوی و اصطلاحی تکلیف:
۳-۱-۱-۲	رابطه حق و تکلیف
۴-۱-۱-۲	رابطه حق و حکم
۵-۱-۱-۲	رابطه حق، حکم و تکلیف
۶-۱-۱-۲	تمیز حق و اختیار
۷-۱-۱-۲	اقسام حق
۲-۱-۲	کلیات و مفاهیم انتخابات و رأی
۱-۲-۱-۲	مفهوم لغوی و اصلاحی انتخابات
۲-۲-۱-۲	مفهوم رأی

۱۷ ۳-۲-۱-۲- انواع رأی
۱۸ ۴-۲-۱-۲- لیست باز و لیست بسته
۱۹ ۵-۲-۱-۲- اجزای متشکله انتخابات
۱۹ ۳-۱-۲- کلیات و مفاهیم مشارکت
۱۹ ۱-۳-۱-۲- تعاریف و مفاهیم کلی مشارکت
۱۹ ۲-۳-۱-۲- مفهوم مشارکت سیاسی
۲۱ ۲-۲- مبانی
۲۱ ۱-۲-۲- مبانی مشارکت
۲۱ ۲-۲-۲- مبانی نظام های انتخاباتی
۲۲ ۳-۲-۲- مبانی حق شرکت در انتخابات
۲۲ ۴-۲-۲- مبانی تکلیف شرکت در انتخابات
۲۴ ۳-۲- پیشینه تحقیق
۲۴ ۱-۳-۲- پیشینه انتخابات جهان
۲۴ ۲-۳-۲- پیشینه انتخابات ایران
۲۴ ۱-۲-۳-۲- پیشینه انتخابات ایران قبل از انقلاب اسلامی
۲۶ ۱-۲-۳-۲- پیشینه انتخابات ایران بعد از انقلاب اسلامی

فصل سوم: نظام های انتخاباتی و تحلیل مشارکت در انتخابات

۳۰ ۱-۳- نظام های انتخاباتی
۳۰ ۱-۱-۳- ضرورت مطالعه نظام های انتخاباتی
۳۲ ۲-۱-۳- تعریف نظام انتخاباتی
۳۳ ۳-۱-۳- تقسیم بندی نظام های انتخاباتی
۳۳ ۱-۳-۱-۳- نظام انتخاباتی اکثریتی و گونه های مختلف آن
۳۳ ۱-۱-۳-۱-۳- انتخابات اکثریتی یک مرحله ای
۳۴ ۲-۱-۳-۱-۳- انتخابات اکثریتی چند مرحله ای
۳۵ ۳-۱-۳-۱-۳- نظام اکثریتی در حوزه های چند کرسی
۳۶ ۱-۳-۱-۳-۱-۳- فهرست بسته
۳۶ ۲-۳-۱-۳-۱-۳- فهرست باز
۳۶ ۳-۳-۱-۳-۱-۳- فهرستهای هم خانواده
۳۷ ۲-۳-۱-۳- نظام انتخاباتی تناسبی
۳۹ ۳-۳-۱-۳- نظام انتخاباتی مختلط

- ۳-۱-۳-۴- نظام های انتخاباتی اجباری ۴۰
- ۳-۲- انتخابات آزاد و عادلانه (منصفانه) ۴۱
- ۳-۲-۱- مفهوم انتخابات آزاد و عادلانه ۴۲
- ۳-۲-۲- منابع حمایت از انتخابات آزاد و عادلانه ۴۳
- ۳-۲-۳- معیارهای انتخابات آزاد و عادلانه ۴۴
- ۳-۴- نظام حقوقی انتخابات جمهوری اسلامی ایران ۴۵
- ۳-۵- تحلیل مشارکت در انتخابات ۴۸
- ۳-۵-۱- سطوح مشارکت ۵۲
- ۳-۵-۲- انتخابات عام‌ترین سطح مشارکت عمومی ۵۴
- ۳-۵-۳- کارکردهای انتخابات مردم سالار ۵۴

فصل چهارم: جایگاه حق و تکلیف در انتخابات و تأثیر آن در توسعه مشارکت مردم در انتخابات

- ۴-۱- حقوق، تکالیف و مسئولیت ارکان انتخابات ۵۷
- ۴-۱-۱- حقوق انتخاب کنندگان ۵۷
- ۴-۱-۱-۱- حقوق انتخاب کنندگان بر اساس معیارهای بین المللی ۵۷
- ۴-۱-۱-۲- حقوق انتخاب کنندگان بر اساس قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران ۵۸
- ۴-۱-۲- حقوق، مسئولیت و تکلیف شونده‌ها ۵۸
- ۴-۱-۲-۱- حقوق نامزدی، حزب‌های سیاسی و مبارزات انتخاباتی بر اساس معیارهای بین المللی ۵۸
- ۴-۱-۲-۲- حقوق، تکالیف و مسئولیت نامزدی، حزب‌های سیاسی و مبارزات انتخاباتی بر اساس قوانین جمهوری اسلامی ایران ۵۹
- ۴-۱-۲-۲-۱- انتخابات مجلس شورای اسلامی ۵۹
- ۴-۱-۲-۲-۲- انتخابات ریاست جمهوری ۶۳
- ۴-۱-۲-۲-۳- انتخابات خبرگان رهبری ۶۵
- ۴-۱-۲-۲-۴- انتخابات شوراهای اسلامی شهر و روستا ۶۵
- ۴-۱-۳- حقوق و مسئولیت‌های دولت ۶۸
- ۴-۱-۳-۱- حقوق و مسئولیت‌های دولت بر اساس معیارهای بین المللی ۶۸
- ۴-۱-۳-۲- تکالیف و مسئولیت‌های دولت بر اساس قوانین جمهوری اسلامی ایران ۶۹
- ۴-۱-۳-۳- انتخابات مجلس شورای اسلامی ۶۸
- ۴-۱-۳-۳-۱- انتخابات ریاست جمهوری ۷۴
- ۴-۱-۳-۳-۲- انتخابات خبرگان رهبری ۷۵
- ۴-۱-۳-۳-۴- انتخابات شوراهای اسلامی شهر و روستا ۷۶

۷۷	۴-۱-۴- حقوق، تکالیف و مسئولیت منتخبین مردم
۷۷	۴-۱-۴-۱- تکالیف و مسئولیت نمایندگان مردم در مجلس شورای اسلامی ایران
۷۸	۴-۱-۴-۲- تکالیف و مسئولیت رئیس جمهور
۷۸	۴-۱-۴-۳- تکالیف و مسئولیت خبرگان رهبری
۷۹	۴-۱-۴-۴- تکالیف و مسئولیت اعضای شوراهای اسلامی شهر و روستا
۸۰	۴-۲- حقوق و تکالیف نهادهای نظارتی بر انتخابات
۸۰	۴-۲-۱- حقوق و تکالیف شورای نگهبان در نظارت بر انتخابات
۸۲	۴-۲-۲- حقوق و تکالیف مجلس شورای اسلامی در نظارت بر انتخابات
۸۲	۴-۳- تأثیر حق و تکالیف ارکان انتخابات در توسعه مشارکت
۸۲	۴-۳-۱- آسیب های رفتاری و هنجاری حق و تکالیف ارکان انتخابات
۸۷	۴-۳-۲- خلاءها و چالش های عدم مشارکت مردم در انتخابات
۸۲	۴-۳-۳- راهکارهای افزایش مشارکت مردم در انتخابات

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

۹۲	۵-۱- نتیجه گیری
۹۴	۵-۱-۱- حق و تکالیف و مشارکت در انتخابات از دیدگاه اسناد بین المللی
۹۷	۵-۱-۲- حق و تکالیف و مشارکت در انتخابات جمهوری اسلامی ایران بر اساس اصول و قواعد حقوقی و فقهی
۹۸	۵-۱-۲-۱- حق و تکالیف و مشارکت در انتخابات بر اساس اصول و قواعد حقوقی
۱۰۱	۵-۱-۲-۲- حق و تکالیف بودن انتخابات بر اساس اصول و قواعد فقهی
۱۰۶	۵-۲- پیشنهادات
۱۰۹	منابع و ماخذ
۱۱۳	Abstract

فهرست جداول

عنوان

صفحه

- ۲-۱- میزان مشارکت مردم در انتخابات جمهوری اسلامی ایران ۲۸
- ۳-۱- لیست کشورهایی که انتخابات آنان اجباری است ۴۰
- ۳-۲- مجازات در نظر گرفته شده عدم شرکت در انتخابات در کشورهایی که انتخابات آنان اجباری است ... ۴۱

چکیده

در نظام جمهوری اسلامی ایران که نظامی مبتنی بر مردم‌سالاری دینی است، مشارکت سیاسی مردم در تعیین سرنوشت خود که در انتخابات تبلور می‌یابد بسیار مورد توجه قرار گرفته است. این پژوهش که با عنوان "حق یا تکلیف بودن مشارکت همگانی در انتخابات جمهوری اسلامی ایران" می‌باشد از نوع توصیفی و تحلیلی است و به برخی ابهامات و سئوالات مطرح جامعه در حوزه‌های حقوقی و اجتماعی در رابطه با انتخابات پرداخته است، سئوالاتی که مطرح می‌باشد و این تحقیق به آن پرداخته، مشارکت مردم در انتخابات جمهوری اسلامی ایران حق است یا تکلیف؟ ضوابط انواع انتخابات در نظام حقوقی ایران موجبات مشارکت همگانی انتخاب‌شوندگان و انتخاب‌کنندگان را فراهم می‌کند؟ در تحقیق حاضر با جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و تجزیه و تحلیل از طریق توصیفی و تحلیلی به ابهامات و سئوالات مذکور پرداخته‌ایم و در پایان، یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که با توجه به تفاوت‌های بیان‌شده میان حق و تکلیف در کلمات فقها و مشخصه اصلی حقوق که قابلیت اسقاط آنها وجود دارد و با لحاظ ماهیت مشارکت سیاسی شهروندان در انتخابات، از نظر قانونی "مشارکت مردم در انتخابات حق است" چراکه لاجرم باید بپذیریم که مردم حق اسقاط این حق را نیز دارند و لذا می‌توانند در انتخابات شرکت نکنند؛ زیرا قابلیت اسقاط را نمی‌توان از ماهیت حق جدا ساخت؛ و از طرفی بر اساس اصل دوم قانون اساسی، چون "جمهوری اسلامی نظامی است بر پایه ایمان به کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا که از راه اجتهاد مستمر فقهای جامع‌الشرایط بر اساس کتاب و سنت معصومین سلام الله علیهم اجمعین تأمین می‌کند." و بقای حکومت اسلامی و تحکیم پایه‌های نظام اسلامی به میزان حضور و مشارکت سیاسی مردم در عرصه‌های مختلف بستگی دارد، امروزه شرکت در انتخابات جمهوری اسلامی ایران، یک تکلیف دینی نیز تلقی می‌گردد؛ چراکه نظام جمهوری اسلامی ایران، بر اساس مردم‌سالاری دینی بنا شده است که در آن، هم نقش دین پررنگ گرفته شده و هم نقش مردم. پس هر شخص در مقابل انتفاعی که از این جامعه می‌برد، باید وظیفه‌ای را هم بپذیرد. که از جمله وظایف اجتماعی و ملی او شرکت در عرصه‌هایی است که حفظ و استمرار و تقویت آن جامعه، بر آن، قرار داده شده است. گرچه در قوانین جمهوری اسلامی ضمانت اجرای خاصی برای مکلف کردن مردم به شرکت در انتخابات و دادن رأی در نظر گرفته نشده، ولی هنگامی که ولی فقیه و مراجع دینی شرکت در انتخابات و انتخاب فرد اصلح را وظیفه شرعی و تکلیف دینی و ملی معرفی می‌کنند، مسلماً یک مسلمان و فردی که بقاء و استمرار نظام جمهوری اسلامی ایران برای او اهمیت دارد در تمام انتخابات، آگاهانه حضور خواهد یافت.

کلمات کلیدی: مشارکت، انتخابات، رأی، حق، تکلیف

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱) مقدمه

در جهان معاصر، انتخابات، به عنوان مظهر اعلاى مشارکت مردم در امور سیاسى و حاکمیتى به شمار می‌آید و یکی از ارکان نظام‌های سیاسى مردم‌سالار محسوب می‌گردد؛ به گونه‌ای که تصور نظامى دموکراتیک و مردم‌سالار، بدون در نظر گرفتن امکان مشارکت شهروندان در امور سیاسى و حاکمیتى، بی‌معنا می‌نماید. یکی از ویژگی‌های نظام جمهورى اسلامى ایران، حضور و مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌های کلان جامعه و انتخاب نمایندگان و دولتمردان منتخب خود با رأى واقعی ملت؛ به صورت مستقیم و غیر مستقیم است.

آنچه که در این تحقیق قرار است تا به آن پرداخته شود؛ جایگاه حق و تکلیف مشارکت سیاسى مردم در انواع انتخابات جمهورى اسلامى ایران، به منظور معرفی انتخابات ایران به عنوان الگوی انتخابات آزاد و قانونى جهان و نقش مستقیم مردم در اعمال حاکمیت نظام خواهد بود و از طرفى دیگر مشارکت در انتخابات ایران را مورد بررسی قرار خواهد داد. لذا ضرورت دارد تا در این پژوهش، نقاط ضعف و قوت انتخابات جمهورى اسلامى ایران و همچنین خلاءها و نواقص احتمالى قوانین و مقررات انتخابات نیز مورد بررسی و کنکاش قرار گیرد. ضمناً از اهداف و ویژگی‌های این پژوهش پیشنهادات اصلاحى است که در پایان تحقیق به آن خواهیم پرداخت.

اما سؤالاتی که مطرح است و این پژوهش درصدد پاسخ‌گویی به آن است، مشارکت سیاسی شهروندان در انواع انتخابات جمهوری اسلامی ایران حق است یا تکلیف؟ و آیا مشارکت افراد واجد شرایط جهت نامزدی انتخابات (ریاست جمهوری، مجلس خبرگان رهبری، مجلس شورای اسلامی و شوراهای اسلامی شهر و روستا) حق است یا تکلیف؟ و آیا ضوابط انواع انتخابات در نظام جمهوری اسلامی ایران موجبات مشارکت همگانی انتخاب‌شوندگان و انتخاب‌کنندگان را فراهم می‌کند؟

بنظر می‌رسد در جمهوری اسلامی ایران، مشارکت سیاسی مردم که در انواع انتخابات تبلور می‌کند حق است و تکلیف قانونی نیست و مشارکت افراد واجد شرایط جهت نامزدی انواع انتخابات حق است و تکلیف قانونی نیست. با عنایت به اهمیت موضوع حق یا تکلیف بودن انتخابات، نیاز به بررسی و شناخت دقیق و گسترده تری در خصوص حضور مردم در انتخابات به عنوان یک حق یا تکلیف می‌باشد. هر چند تاکنون مطالعات پراکنده‌ای در این خصوص ارائه گردیده است، اما به نظر می‌رسد از مجموع مقالات و ادبیات مکتوب و فهرست پایان‌نامه‌های محدود در دانشکده‌ها و مراکز اسناد علمی و پژوهشی هنوز با خلاءهایی در این زمینه مواجه هستیم که رها شدن این مسئله و نداشتن توجه کافی و وافی در این خصوص موجب شد تا نگارنده دیدگاه نوینی را در خصوص حق و تکلیف و مشارکت همگانی در انتخابات جمهوری اسلامی ایران بویژه ریشه‌یابی تحقق یا عدم تحقق آن را در این جستار بررسی نماید.

جنبه نوآوری و جدید بودن تحقیق، بررسی حق و تکلیف بودن انتخابات در تمام ارکان انتخابات و بر اساس معیارهای بین‌المللی، حقوقی و فقهی آن است که در کمتر تحقیقی محقق گردیده است. امید آن می‌رود تا این تحقیق مقدمه‌ای بر ارائه تحقیقات بیشتری توسط محققان کشور عزیزمان فراهم گردد.

۱-۲) بیان مسئله

آنچه که نظام‌های سیاسی مردم‌سالار را از سایر نظام‌های سیاسی متمایز می‌سازد مشارکت مردم در امور حاکمیتی و سیاسی است. در واقع نظام سیاسی مردم‌سالار با مشارکت سیاسی مردم و حاکمیت آن‌ها بر سرنوشت سیاسی و اجتماعی خویش ملازمه دارد. یکی از عرصه‌های مهم مشارکت سیاسی، شرکت مردم در انتخابات است. رأی‌دهنده ضمن رأی‌دادن که عملی حقوقی - سیاسی محسوب می‌شود، در حقیقت با برگزیدن نماینده و یا نمایندگان خود در اداره امور سیاسی جامعه مشارکت می‌کند. اما سؤالی که مطرح است و این پژوهش درصدد پاسخ‌گویی به آن است، امکان‌سنجی الزام به مشارکت سیاسی و مصداق بارز آن انتخابات است؛ یعنی آیا می‌توان شهروندان را ملزم به شرکت در انتخابات کرد و یا این که این امر با ماهیت انتخابات در تضاد است؟ برای پاسخ‌گویی به این سؤال، باید فهم دقیق و درستی درباره ماهیت انتخابات داشته باشیم. پاسخ به این سؤال مبتنی بر رویکرد ما به ماهیت مشارکت سیاسی و انتخابات است.

آیا حضور در صحنه انتخابات یک حق است که اگر مردم خواستند آن را اعمال کنند و اگر نخواستند اعمال نکنند یا ماهیت تکلیف مدارانه دارد که حتماً باید آن را اعمال نمایند؟ آیا فتاوی شرعی برای مشارکت سیاسی، ناشی از یک ضرورت است یا دربرگیرنده یک مبنای حقوقی است؟ اگر این فتاوی ناشی از ضرورت است، آن ضرورت چیست؟ و اگر مبتنی بر مبنای حقوقی است، مبنای آن چیست؟ اساساً شرکت در انتخابات حق است یا تکلیف؟

۱-۳) ضرورت تحقیق

آنچه که در این تحقیق ضرورت دارد تا به آن پرداخته شود و درصدد بیان آن هستیم، تبیین دقیق مشارکت همگانی در انتخابات و رأی دادن در جمهوری اسلامی ایران است. اگر این مسأله روشن شود، آن گاه به آسانی می توان درباره آثار و نتایج آن سخن گفت و خواننده محترم، خود قادر خواهد بود به تحلیل آثار آن بپردازد. از جمله ضرورت های تحقیق: خلاءهای مطالعاتی، خلاءها و برخی ابهامات قانونی و تشتت آراء دکترین می باشد.

۱-۴) پرسش های تحقیق

- حقوق انتخاباتی شهروندان چیست؟ و چه راهکارهایی برای احقاق این حق شهروندی در نظر گرفته شده است؟ و خلاء ها و چالش های اعمال حق شهروندی چیست؟
- مشارکت سیاسی شهروندان در انواع انتخابات جمهوری اسلامی ایران حق است یا تکلیف؟

۱-۸) فرضیه های تحقیق

- بنظر میرسد هر شهروندی حق دارد به صورت آزادانه و هر گونه اجباری در انتخابات شرکت نماید و در واقع نتایج انتخابات حاکی از اراده و خواست مردم باشد و وظیفه دولت ها است که در جهت تحقق این حقوق، بسترهای لازم را فراهم نمایند.
- به نظر می رسد برخی از ضوابط انواع انتخابات در نظام جمهوری اسلامی به صورت کلی است و شفاف نمی باشد که بعنوان مهمترین چالش این اعمال حق است که باید مورد بازنگری قرار گیرد.

۱-۶) اهداف تحقیق

۱-۶-۱) هدف اصلی

روشن شدن جایگاه حق و تکلیف مشارکت سیاسی مردم در انواع انتخابات جمهوری اسلامی ایران، به منظور معرفی انتخابات ایران به عنوان الگوی انتخابات آزاد و قانونی جهان و نقش مستقیم مردم در اعمال حاکمیت نظام

۱-۶-۲) هدف فرعی

- تطبیق نظام های انتخاباتی ایران و برخی کشورها و بررسی نقاط ضعف و قوت انتخابات جمهوری اسلامی ایران
- بررسی خلاءها و نواقص احتمالی قوانین و مقررات انتخابات و ارائه پیشنهادات اصلاحی

۱-۷) سابقه تحقیق

با بررسی بعمل آمده به نظر می رسد تحقیقات جامع و کاملی در این زمینه موجود نمی باشد و نتیجه محدود مقالات موجود به صورت پراکنده امثال: انتخابات حق یا تکلیف (قنبریان م، ۱۳۸۶ و هاشمی مطلق س ب، ۱۳۹۱)، شرکت در انتخابات حق یا تکلیف (عزیزی ح، ۱۳۹۰) برخی نظریه پردازان، انتخابات جمهوری اسلامی ایران را حق دانسته اند و برخی تکلیف و بعضاً هم حق و هم تکلیف پنداشته اند و نهایتاً پژوهشگرانی که صراحتاً آن را تکلیف شرعی نامیده اند یا حق و تکلیف تلقی کرده اند دلائلی قانونی و قانع کننده ای ارائه نکرده اند.

۱-۸) جنبه نوآوری و جدید بودن تحقیق

با عنایت به اهمیت موضوع انتخابات در جمهوری اسلامی ایران، نیاز به بررسی و شناخت دقیق و گسترده تری در خصوص حضور مردم در انتخابات به عنوان یک حق یا تکلیف می باشد، هر چند تا کنون مطالعات پراکنده ای در این خصوص ارائه گردیده است، اما در این راستا با توجه به بررسی انجام شده از مجموع مقالات و ادبیات مکتوب هنوز به خلاء هایی در این زمینه مواجه هستیم که رها شدن این مسئله و نداشتن توجه کافی و وافی در این خصوص موجب شده تا نگارنده دیدگاه نویینی را در خصوص حق و تکلیف و مشارکت همگانی در انتخابات جمهوری اسلامی ایران بویژه ریشه یابی تحقق یا عدم تحقق آن را

در این جستار از الف) دیدگاه اسناد بین الملل، ب) اصول و قواعد حقوقی جمهوری اسلامی ایران و ج) اصول و قواعد فقهی بررسی می‌نماید. امید آن می‌رود تا این تحقیق مقدمه‌ای بر ارائه تحقیقات بیشتری توسط محققان کشور عزیزمان فراهم گردد.

۹-۱) روش انجام کار تحقیق

روش جمع‌آوری اطلاعات بصورت اسنادی یا کتابخانه‌ای است و تجزیه و تحلیل و نوع تحقیق بصورت توصیفی تحلیلی می‌باشد.

۱۰-۱) ساختار تحقیق

تحقیق حاضر در پنج فصل تقسیم بندی شده است. در فصل اول به کلیات تحقیق شامل بیان مسئله، ضرورت تحقیق، اهداف تحقیق، جنبه نوآوری و روش انجام کار اشاره شده است. در فصل دوم به مبانی، مفاهیم و پیشینه تحقیق پرداخته است. در فصل سوم موضوع مشارکت از دیدگاه مجامع و اسناد بین الملل و از دیدگاه حقوقی و فقهی تحلیل گردیده است. و در فصل چهارم حقوق، تکالیف و مسئولیت ارکان انتخابات شامل انتخاب کنندگان، انتخاب شونده‌گان، دولت و منتخبین مردم در انواع انتخابات جمهوری اسلامی ایران احصاء و جمع‌آوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

فصل دوم

مفاهیم، مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۱-۲) مفاهیم

۱-۱-۲) کلیات و مفاهیم حق و تکلیف

۱-۱-۱-۲) مفهوم لغوی و اصطلاحی حق

واژه «حق^۱»، از واژه‌هایی است که موارد استعمال فراوانی دارد و این استعمال فراوان، ناشی از تعدد معنایی است که برای آن وجود دارد. در فرهنگ لغت، معانی متعددی برای آن بیان شده است: ۱- راست، درست، مقابل باطل، ۲- راستی، درستی، حقیقت ۳- یقین ۴- عدل، داد، انصاف ۵- نصیب، بهره، مزد ۶- سزاواری، شایستگی ۷- ملک و مال ۸- خدای تعالی (مُعین، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۳۶۳). در فرهنگ «المنجد» نیز برای واژه حق چندین معنا بیان شده است که برخی از آنها عبارتند از: ضد باطل، عدل، مال و ملک، حظ و نصیب، موجود ثابت، امر مقضی، حزم (معلوف، ۱۹۹۵م: ۱۴۴) و در اصطلاح، به معنای اختیاری است که طبیعت، عُرف یا قانون به کسی داده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶: ۹۱۴۲) و نیز بهره و امتیازی که انسان در چهارچوب آن آزاد است که قدرت خود را اعمال کند (حیدرپور، ۱۳۸۱: ۱۷).

با دقت در معانی این واژه و نیز رجوع به گفتار فقها در می‌یابیم که حق، در اصل و ریشه لغت عرب، به معنای ثبوت است. کلمه «تحقق» نیز برگرفته از ریشه حق است و وقتی می‌گوییم چیزی تحقق دارد، یعنی ثبوت دارد و لذا صحیح است که آن را بر هر چیزی که در ظرف مناسب خودش تقرر دارد نسبت دهیم؛ خواه این تقرر، تکوینی باشد خواه اعتباری (خویی، بی‌تا، ج ۲: ۶۷). حق، نقیض باطل و به معنای وجوب و ثبوت و در اصل به معنای مطابقت و موافقت است و در موارد مختلف به کار می‌رود. ۱- ایجاد کننده چیزی بر اساس حکمت، ۲- شی‌ای ایجاد شده بر اساس حکمت، ۳- اعتقاد به چیزی‌ای آنگونه که هست، ۴- فعل و سخنی که به اندازه و به موقع باشد. (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶، ج ۱۰: ۶۲۵) واژه حق بیش از ۲۰۰ بار در قرآن کریم تکرار شده است که در همه آن‌ها می‌توان معنای تقرر و ثبوت را یافت^۱. اگرچه درباره مبنا و جوهره حق، نظرات مختلف و گوناگونی مطرح شده است، لکن بر پایه نقد تعریف‌های مشهوری که از حق شده است، می‌توان پیشنهاد کرد که: «حق، امتیاز و نفعی است متعلق به شخص که حقوق هر کشور در مقام اجرای عدالت، از آن حمایت میکند و به او توان تصرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را میدهد». (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۳۷۳). و یا «حق، امری اعتباری است که به موجب آن صاحب حق شایستگی بهره‌وری از امری و اختصاص آن را به خود یافته و بر دیگران نیز رعایت آن لازم است» (میرموسوی و حقیقت، ۱۳۹۲: ۱۲۹). از جمله نکات مهمی که در تاریخ پیدایش این مفهوم، پدیدار شده است و باید به آن اشاره نمود، تفکیک میان دو مفهوم «حق‌بودن و حق‌داشتن» است. توضیح آن که حق، در معنای اول، همیشه در عرصه فکر و به‌ویژه فکر سیاسی و اخلاقی، متجلی می‌شود و در مقابل باطل قرار می‌گیرد، اما حق به معنای دوم، آن چیزی است که شایستگی قرارگرفتن در مقابل تکلیف را دارد و در این معنا محصول فکری است که در پی کوشش‌های نظری و عملی برابرخواهانه انسان تولد یافته است (گل‌دینگ، ۱۳۸۱: ۱۸۶).

جایگاه اصطلاح «حقوق»، جایی است که فرد با دیگران تعامل دارد؛ یعنی اجتماع و روابط اجتماعی. لذا هرگونه انشاء باید و نباید و جعل حقی که در رابطه انسان با خودش باشد نمی‌تواند در حوزه حقوق جای گیرد و می‌بایست آن‌ها را در قلمرو اخلاق گنجانند (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۸۱) منشأ حق از نگاه غالب اندیشمندان غربی، قراردادهای اجتماعی است، اما در تعالیم اسلامی، منشأ حق و تکلیف به مسأله وحی و نبوت، مستند است و علت آن را هم می‌بایست در مبانی هستی‌شناسانه و انسان‌شناسانه اسلام جست و جو نمود. در نگاه اسلامی، حدود حقوق و تکالیف انسان می‌باید بر اساس سعه وجودی او باشد و بر ابعاد وجود انسان هم کسی جز خالق و آفریننده او آگاهی و احاطه ندارد. پس تعیین‌کننده حقوق واقعی انسان

۱- از جمله این آیات عبارتند از: «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ» (ذاریات(۵۱): ۱۹)؛ «فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ» (یونس(۱۰): ۳۲)؛ «جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ» (سراء(۱۷): ۸۱)

باید محیط بر او و آگاه بر نیازهای او باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۱۱۱). او منشأ هستی و مدبّر و ربّ کل نظام تکوین و از جمله انسان است و به عبارت دیگر، او با ربوبیت بر نظام تکوین، هدایت نظام هستی از جمله انسان را بر عهده گرفته است. از این رو، انسان، هم در برابر خدا و هم در برابر موجودات دیگر، حقوقی دارد که باید آن‌ها را ایفاء نماید.

در انسان‌شناسی نیز چیستی و ماهیت انسان، بدون ارتباط با خدا نزد متفکران اسلامی قابل تفسیر نیست، ولی بسیاری از صاحب‌نظران غرب، انسان را بدون خدا معنا می‌کنند و این دو گونه نگرش می‌تواند مبنای حق و تکلیف را از هم متمایز سازد. در نگاه اسلامی، انسان مقصود اصلی و اولی از همه عوالم است و به واسطه او، اسرار الهیه و معارف حقیقیه ظاهر می‌شود و با قرب حق، واسطه الهی برای خلق می‌گردد (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۸۳).

۲-۱-۱-۲) مفهوم لغوی و اصطلاحی تکلیف:

تکلیف در فرهنگ لغت فرمان به معنای ۱- به رنج افکندن، ۲- بارکردن، به گردن گذاشتن، کارسخت و شاق را به عهده کسی گذاشتن، ۳- رسیدن به سن بلوغ و رشد پسر و دختر، ۴- وظیفه ای که باید انجام شود، ۵- اوامر و نواهی خداوند به بندگان، ۶- مالیات مستمر یا فوق العاده، ۷- مصادره (مُعین، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۱۲۸) و از تصریح لغت شناسان عربی و فارسی استفاده می‌شود در معنای تکلیف دو عنصر نهفته است یکی بعث و وادار نمودن، دیگری مشقت و زحمت و در اصطلاح عبارت از انجام فعل یا ترک فعلی است که قانون گذار فرد را ملزم کرده است و هرگاه بر خلاف آن رفتار نماید به جزایی که در خور آن است، دچار می‌گردد. به بیان دیگر کلیه الزامات قانون را می‌توان تکلیف نامید. (جعفری لنگردوی، ۱۳۷۵: ۱۷۷) و الزامات قانون گاهی در قالب امر است، مثل اینکه خداوند امر فرموده است که باید مرد نفقه زن و همسرش را بدهد این یک تکلیف قانونی به عهده شوهر و یک حق قانونی برای زن است که در صورت خود داری از پرداخت می‌تواند شکایت نماید و گاهی تکلیف در قالب نهی است مثلاً خداوند فرموده است که نباید سرقت یا خیانت در امانت و یا کلاهبرداری کرد و اگر کسی مرتکب این قانون شکنی گردد مجازات می‌گردد این نهی ایجاد تکلیف می‌کند برای تحقق هر تکلیف، دست کم سه رکن اساسی لازم است.

اول: مکلف یعنی کسی که ملزم به انجام یا ترک امر معینی شده است.

دوم: مورد تکلیف و آن امری است که باید شخص مکلف به جا آورد یا ترک نماید.